

ION GHEȚIE DESPRE *BIBLIA DE LA BUCUREȘTI* ȘI PROCESUL DE UNIFICARE A LIMBII LITERARE ROMÂNEȘTI

AURA MOCANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
albinutya@yahoo.com

Abstract: Ion Gheție (1930-2004) was a scientist, a man who devoted himself during his entire lifetime to various fields of research. His main fields of research were literary language, Romanian philology and historical dialectology. The famous philologist from Bucharest brought important contributions to the above-mentioned fields. He made many researches in the field of language, which were materialized into ample and well-documented theories. In his studies, he fought against the clichés and the myths existing in the Romanian philology by using solid arguments and by imposing new and well-documented points of view. Ion Gheție's theory about the literary Romanian language is representative of the linguistic school of Bucharest, being a point of reference in the specialty literature for many contemporary linguists and philologists. Through his studies regarding the literary Romanian language, which have been elaborated during his entire scientific activity, Ion Gheție proved an exceptional and perfect knowledge of the essential problems of the literary Romanian language's history.

Keywords: Ion Gheție, *Biblia de la București*, literary language, the unification of Romanian literary language

1. CE ȘTIM DESPRE *BIBLIA DE LA BUCUREȘTI*?

Despre *Biblia de la București* (1688) s-a scris mult, iar acest lucru este motivat dacă ne gândim că ea reprezintă pentru limba română veche cel mai important monument al acesteia. Această tipăritură realizată după jumătatea secolului al XVII-lea stă mărturie faptului că limba română veche a cunoscut și momente de maximă înflorire. Până pe la 1950, oricum în prima jumătate a secolului, filologii români erau convinși că textul integral al *Bibliei* a fost realizat de frații Radu și Șerban Greceanu. Cercetări mai noi au scos la iveală că traducătorul de fapt al *Vecihiului Testament* a fost N. Milescu. Este vorba de cele două manuscrise, Ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române și Ms. 4389 de la Biblioteca Academiei Române, în care „se afirmă explicit că traducătorul de fapt al *Vecihiului Testament* a fost N. Milescu, care a utilizat ca text de bază versiunea grecească a *Septuagintei* (variantea aldină), într-o ediție protestantă apărută la Frankfurt în 1597, iar ca versiuni auxiliare traducerea slavonă a *Bibliei*, tipărită la Ostrog în 1581,

Vulgata latină în cel puțin două din edițiile apărute în epocă, precum și alte traduceri latinești contemporane după originalul ebraic” (Munteanu 1988: 173). Versiunea a apărut din inițiativa domnitorului muntean Șerban Cantacuzino (1640-1688). Monumentala scriere inițiată de domnitorul muntean „nu este rezultatul unei acțiuni întâmplătoare, ci un punct culminant al unei activități susținute, al unei politici culturale și religioase pe care Șerban Cantacuzino o concepe și o aplică treptat” (Anghelescu 1971: 305).

2. APRECIERI ASUPRA *BIBLIEI DE LA BUCUREȘTI* ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Monumentala tipăritură din 1688 s-a bucurat de o reală apreciere din partea cercetătorilor; pentru unii, apariția sa a constituit momentul impunerii graiului muntean la baza limbii noastre literare. Prin urmare, conform opiniei acestor cercetători, printre care îi amintim pe N. Cartojan, G. Călinescu, N. Iorga, Al. Rosetti, limba română literară s-a constituit pe baza *Bibliei de la București*, în a două jumătate a secolului al XVII-lea. Această teorie a cunoscut o largă difuzare în literatura de specialitate, iar „opinia că *Biblia de la București* a exercitat o acțiune determinantă în procesul de impunere a graiului muntean ca bază a limbii literare a cunoscut o largă răspândire datorită cărților școlare apărute înaintea ultimului război mondial, care au popularizat-o” (Gheție 1972: 54). Tipăritura de la București a reprezentat un moment important atât pentru dezvoltarea limbii române, cât și pentru viața spirituală a tuturor românilor. Transpunerea în limba poporului a cuvântului lui Dumnezeu a reprezentat un pas înainte pentru ridicarea culturii românești pe o treaptă superioară.

3. CE NE SPUNE ION GHEȚIE DESPRE *BIBLIA DE LA BUCUREȘTI*?

Biblia de la București a ocupat un loc important în cercetarea științifică a lui Ion Gheție. Opiniile sale, sensibil diferite de ale înaintașilor au fost expuse în numeroase articole și în monumentala lucrare *Baza dialectală a românei literare* (1975).

O ipoteză legată de influența *Bibliei de la București* asupra limbii române literare este cea care susține că de numele *Bibliei de la București* sunt legate două procese fundamentale: stabilirea bazei limbii literare române și procesul de unificare a acesteia. Al. Rosetti este unul dintre cei care au susținut această idee. Din punctul de vedere al autorului amintit, bazele limbii române literare au fost puse de tipăriturile lui Coresi. Mai mult, procesul de unificare lingvistică a luat sfârșit prin apariția *Bibliei de la București* (1688), care „desăvârșește impunerea graiului muntean ca limbă literară” (Rosetti 1942: 78-81). Departe de a fi adeptul acestei idei, în formularea teoriei sale, Ion Gheție a plecat de la contextul lingvistic al epocii în care a fost scrisă *Biblia*. La mijlocul secolului al XVII-lea și la începutul celui următor, textele elaborate în Muntenia reflectă, precizează autorul, „o puternică influență a limbii vorbite asupra normelor variantei literare”, iar „această acțiune a limbii vorbite

asupra celei scrise e în creștere la început, apoi, de la un anumit nivel, coboară brusc (sau aproape brusc) spre punctul de plecare. Situația este comparabilă cu cea pe care o vom întâlni în scrierile din Moldova, în care se revine, după încheierea activității lui Dosoftei, la vechile norme statornicite în *Cazania* lui Varlaam. Punctul culminant al acestei îndrumări spre limba vorbită îl constituie, în Muntenia, *Biblia de la București?* (Gheție 1975: 338). Cu răbdarea unui filolog autentic, Ion Gheție a supus limba *Bibliei de la București* unui examen lingvistic minuțios: „O privire, fie și superficială, asupra impunătoarei tipărituri bucureștene din 1688 ne arată, fără nici o greutate, că teoria expusă mai sus și devenită în cursul anilor aproape oficială este contrazisă în mod constant de-a lungul lucrării. Într-adevăr, *Biblia de la București* e departe de a oferi un model de grai muntenesc literar, prezentând numeroase particularități care contravin normelor tradiționale ale scrierilor muntenesti, așa cum fuseseră fixate în tipăriturile coresiene, și se îndepărtează totodată de normele unice supradialectale ale românei literare, cristalizate definitiv în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea” (Gheție 1972: 54-55). O serie de particularități nemuntenesti descoperite în textul *Bibliei* (atât fonetice, cât și lexicale), îl determină pe Ion Gheție să respingă ideea conform căreia *Biblia de la București* ar fi piatra de temelie a limbii române literare: „analiza atentă a *Bibliei* a demonstrat că pe lângă stratul muntenesc, precumăpănit, textul din 1688 este împânzit de un contingent important de elemente de origine moldovenească. Ele se întâlnesc la fiecare pas, împrejurare care ne împiedică să vedem în *Biblia lui Șerban Cantacuzino* un model de grai muntean și, cu atât mai puțin, instrumentul decisiv care ar fi impus acest grai ca bază a limbii române literare” (în Chivu/Georgescu/Gheție 2000: 93). Ion Gheție spune că examinarea atentă a limbii acestui text a scos la lumină o serie de fapte lingvistice de tip nordic, care nu pot fi explicate prin raportare la graiurile muntenesti, dintre care le amintește pe următoarele: „trecerea lui *e* medial aton la *i*: *hainile, neputride*, durificarea labialelor (*să clipscă, curvăsc*, rostirea dură a lui *s*, *ș*, *ț*: *auxând, să împărățască, să lipsască*, palatalizarea lui *f* în stadiul *h'*: *herestelui, biarăle*, durificarea lui *s*, *j*: *deșărtul, j+o*, *u* latin apare redat prin *ğ*: *batgiocurește, giurământ*, *e>ă* în *blăstămul, Dumnezău*, *o>u* în *cuconi*. În morfologie apare articolul posesiv *a* invariabil: *saptele Iosiei și a mării lui*, iar în lexic forme precum: *omăt, sudalmă, suduitoriu* etc” (Gheție 2000: 93). Nediftongarea lui *i* la *ii* în pluralul *mîni* e o altă dovadă de necontestat, pentru Ion Gheție, că textul *Bibliei* a suferit o influență din partea graiurilor nordice: „pare puțin probabil ca în pl. lui *mînă* forma nediftongată (*mîni*) să se fi menținut în Muntenia până la sfârșitul secolului al XVII-lea, dacă avem în vedere faptul că *mîni* apare foarte răspândit în Muntenia încă din secolul al XVI-lea și că, îndată după 1688, pluralul *mîni* redevine general în texte. Oricum pl. *mîni* contravine normei tradiționale a scrierilor muntenesti” (Gheție 1972: 56). Filologul bucureștean s-a întrebat, pe bună dreptate, cum se explică prezența acestor forme de tip nordic în textul muntenesc. Situația este cu atât mai dificilă, cu cât „ele apar în *Noul Testament*, iar aici în locuri unde tipăritura din 1648 [*Noul Testament de la Bălgrad*] nu le menționează” (Gheție 1988: 502). Un prim răspuns îl formulează referindu-se la geneza acestei tipărituri. Este îndeobște admis, astăzi, că alcătuitoarea *Bibliei* au pus la

contribuție varianta *Vechiului Testament* a moldoveanului Milescu. Dar cel mai important rol al împeștrării textului muntean cu elemente moldovenești au avut-o tipograful munteni care au lucrat la imprimarea textului, iar unul dintre ei este „Mitrofan, «diortositorul», «marele meșter al tiparelor», fugit în Muntenia din fața prigoanei lui Constantin Cantemir [...]. În Muntenia, întâi la București, apoi la Buzău, unde va fi numit episcop, el va desfășura o bogată activitate tipografică. Acest «nou Coresi», cum îl numește Iorga, va supraveghea, între altele, tipărirea *Bibliei* din 1688, a *Mărgăritarelor* din 1691 și, după ce se așază în scaunul episcopesc al Buzăului, a *Mineelor* din 1698” (Gheție 1972: 64). Nu poate fi vorba, apreciază Ion Gheție „de improbabilă lor dorință de a realiza un fel de *koiné* din fuziunea elementelor muntenești și moldovenești de limbă, al cărei legislator ar fi fost Mitrofan, deoarece amestecul e dezordonat și dictat de întâmplare, nu de o voință fermă de a sistematiza, unificând în tipare omogene. Avem însă dreptul de a vorbi de un anumit prestigiu de care ajunsese să se bucure scrisul literar moldovenesc în urma apariției cărților lui Dosoftei, care precedă, cronologic, tipăriturile muntenești și le întrec, până la 1688, în importanță” (Gheție 1975: 341). Opinia că *Biblia de la București* ar fi impus, după unii filologi, graiul muntean la baza limbii române literare ar trebuie părăsită, după părerea lui Ion Gheție. Elementele de origine moldovenească prezente în textul munteneesc stau mărturie că textul *Bibliei* nu a putut impune graiul muntean la temelia limbii române literare și nici nu a desăvârșit procesul de unificare al acesteia. Astfel, Ion Gheție a susținut, cu argumente lingvistice și istorice, că *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, nu a putut fi piatra de temelie a limbii române literare: „analiza atentă a *Bibliei* a demonstrat că pe lângă stratul munteneesc, precumpănitor, textul din 1688 este împânzit de un contingent important de elemente de origine moldovenească. Ele se întâlnesc la fiecare pas, împrejurare care ne împiedică să vedem în *Biblia* lui Șerban Cantacuzino un model de grai muntean și, cu atât mai puțin, instrumentul decisiv care ar fi impus acest grai ca bază a limbii române literare” (în Chivu/Georgescu/Gheție 2000: 93). Așadar, crede Ion Gheție, „*Biblia* lui Șerban Cantacuzino, fiind împeștrată de moldovenisme, n-a putut desăvârși statornicia graiului muntean ca bază a limbii literare. Dimpotrivă, tipărirea din 1688 reprezintă punctul culminant al influenței graiului moldovean asupra limbii în Țara Românească în secolul al XVII-lea. Acceptarea graiului muntean ca normă a românei literare trebuie să se fi produs la o dată ulterioară anului 1700” (*ibidem*: 94). Dacă textele lui Coresi nu au putut conduce la unificare lingvistică și nici *Biblia de la București* nu a putut desăvârși acest proces, atunci „nu ne mai rămâne, așadar, să căutăm momentul realizării unei limbi bisericești unitare decât în secolul al XVIII-lea, adică într-o epocă practic necunoscută a istoriei limbii române literare, pe care cercetarea lingvistică mai veche și mai nouă a atins-o, întotdeauna sporadic și superficial” (Gheție 1971: 115). După o cercetare atentă a textelor religioase (*Liturghia*, *Evanghelia*, *Octoiubul*, *Penticostarul*) din Muntenia, Moldova și Transilvania, provenite din perioada 1715-1780, Ion Gheție a concluzionat că „în jurul anului 1750, diferențele de ordin regional din textele religioase tipărite în cele trei țări românești au fost abolite, prin acceptarea normei

literare muntene în cărțile moldovenești și ardelenesti” (Gheție 1971: 115). Cu alte cuvinte, se poate afirma că „după 1750 și până spre 1780, graiul muntenesc, așa cum fusese fixat în cărțile bisericești, s-a impus drept unică normă literară în textele de cult tipărite, adică în acele lucrări în care producțiile spirituale erau îmbrăcate în haina cea mai aleasă și, într-un anumit sens, cea mai solemnă, destinată unei largi răspândiri, a cuvântului tipărit” (Gheție 2000: 196). Un rol important în menținerea limbii literare l-a avut naționalizarea serviciului divin, petrecută la sfârșitul secolului al XVII-lea și în primele decenii ale celui următor. Acest lucru a determinat traducerea cărților de slujbă în românește, iar în condițiile în care tipografia mitropoliei Ardealului nu mai lucra din 1702 și cea din Iași își manifesta sporadic activitatea, opera aceasta a fost dusă la capăt de Antim Ivireanul și Damaschin Râmnicianul. Astfel, între 1720 și 1750, în toate provinciile românești, cartea bisericească muntenească pătrunsese până în cele mai ascunse locuri. După 1750, tipografiile din Blaj și din Iași își reiau activitatea, dar sunt silite să reproducă ceea ce era deja tipărit, adică lucrările muntenești. În 1747 se tipărește la Iași *Liturghierul* de la București fără nicio modificare, „fiind foarte clar, deși nu putem dovedi, că gestul moldovenilor se explică prin dorința de a avea o limbă bisericească comună cu a muntenilor, nu numai în fond, ci și în formă” (în Chivu/Georgescu/Gheție 2000: 196). La Blaj, deși mulți dintre cărturari erau de altă credință, căci îmbrățișaseră catolicismul, au adoptat textul și norma cărților ortodoxe, iar unificarea lingvistică nu poate fi pusă pe seama tipografilor, ci este rezultat al voinței oamenilor de carte, în frunte cu P. P. Aaron.

Cu toate acestea, importanța *Bibliei de la București* pentru dezvoltarea limbii române nu poate fi contestată și nici Ion Gheție nu o neagă, doar că pentru filologul bucureștean, această tipăritură „reprezintă punctul culminant al influenței graiului moldovean asupra limbii scrise în Muntenia în secolul al XVII-lea” (Gheție: 1972: 61). Poate este bine să amintim că Ion Gheție a respins teoria lui N. A. Ursu conform căreia Dosoftei a fost „coautor” al *Bibliei*. Din punctul de vedere al filologului ieșean, Ms. 45 ar reprezenta revizia făcută de Dosoftei traducerii lui Milescu (Ursu: 1976: 4-6). Or, Ion Gheție respinge acest punct de vedere, pentru că, apreciază el, nu este bazat pe dovezi sigure.

4. CONCLUZII

La capătul celor afirmate, se impune să formulăm și câteva concluzii. Deși Ion Gheție are destule puncte comune cu doctrina științifică a lui Al. Rosetti, în problema raportului dintre Biblia de la 1688 și limba română literară el formulează un alt punct de vedere. Monumentala tipăritură a domnitorului muntean nu putea sta ca baza a limbii române literare, și cu atât mai mult să impună procesul de unificare al acesteia, pentru că în textul ei pot fi identificate destule elemente specifice graiurilor nordice. Prezența acestor elemente s-ar datora, în primul rând, versiunii principale care constituie sursa Vechiului Testament din Biblia de la 1688, și anume versiunea lui Nicolae Milescu. Subscriem și apreciem că această teorie este

pertinentă, mai ales că este confirmată cu dovezi istorice și lingvistice. Teoria lui Ion Gheție a fost acceptată în filologia românească, iar astăzi datele despre baza limbii române literare și despre procesul de unificare al acesteia sunt altele.

Bibliografie

- Angheliescu 1971: Mircea Angheliescu, *Note la Biblia din 1688*, în „Limba română”, Anul XX (1971), nr. 3, p. 305-308.
- Chivu/Georgescu/Gheție 2000: *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVII-lea (1688-1780)*, Cluj, Clusium, 2000.
- Gheție 1971: Ion Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750*, în „Limba română”, Anul XX (1971), nr. 2, p. 113-124.
- Gheție 1972: *Biblia de la București și procesul de unificare a limbii române literare*, în *Studii de limbă română literară și filologie*, vol. II, București, Editura Academiei, 1972, p. 53-66.
- Gheție 1975: *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei, 1975.
- Gheție 1988: *Biblia de la București în lumina unor cercetări mai vechi și mai noi*, în „Limba română”, Anul XXXVII (1988), nr. 6, p. 497-503.
- Munteanu 1988: Eugen Munteanu, *Biblia de la București (1688) și manuscrisele contemporane*, în „Dacoromania”, nr. 7, 1988, p. 173-194.
- Rosetti 1942: Al. Rosetti, *Istoria limbii române. Noțiuni generale*, București, Editura Ziarului Universul, 1942.
- Ursu 1976: N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica”, XI, nr. 6, 1976, p. 4-6.